

השכמה

"וישבם אברהם בבקר" (בראשית יט. כז. כב. ג.) .

פעמיים מספרת לנו התורה על השכמת אברהם אבינו - ללמדנו כי "זריזין מקדימים למצות" (מסכת פסחים ד. א.) - לראות את סדום בחורבנה וכדי להוביל את בנו לעקידה. בהשכמותיו התקין את תפילת שחרית (מסכת ברכות: בבלי כו.א. ירושלמי ד. א.). אמונתו הצרופה לא נפגמה - כשנוכח שתפילתו להצלת סדום לא נענתה ולמרות שנצטוו להוביל את בנו לעקידה, כי "צדיק באמונתו יחיה". (חבוקק ב.ד.)

"וישבם יעקב בבקר" (בראשית כח. יח.) .

יעקב אבינו משכים לאחר חלום - נבואי נשגב ומכריז בהתרגשות :
"אבן יש ה' במקום הזה!" (בראשית כח. טז.) .

"וישבם משה בבקר ויעל אל הר סיני" (שמות לד. ד.) .

משה רבנו משכים בעליותיו להר סיני ובירידותיו ממנו כדי לבסס ברית נצחית בין הקדוש ברוך הוא לבין עם ישראל באמצעות תורת נצח. (מסכת שבת פו. א.) .

"יהודה בן תימא אומר: הוי עז כנמר, וקל כנשר, ורץ כצבי, וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים" (מסכת אבות ה. כ.) . פורטו ארבעה דברים בעבודת הבורא יתברך.
(טור אורח חיים סעיף א.)

**מודה אני לפניך מלך חי וקיים!
שהחזרת בי נשמתי בחמלה
רבה אמונתך!**

ללמדנו סדר השכמה שיסודה:

"חדשים לבקרים רבה אמונתך" . (איכה ג. כג.) .

הלכות הנהגת אדם בבוקר

מפתח ההלכות

- א. דין השכמת הבוקר.
- ב. דין לבישת בגדים.
- ג. הנהגת בית הכסא.
- ד. דיני נטילת ידים.
- ה. כוונת הברכות.
- ו. דין ברכת 'אשר יצר' ו'אלהי נשמה' ופירושיו.
- ז. דין לברך ברכת 'אשר יצר' כל היום אחר הטלת מים.

הלכות הנהגת אדם בבוקר

א. דין השכמת הבוקר (ובו ט' סעיפים)

א. יתגבר כארי לעמוד בבוקר לעבודת בוראו, שיהא הוא מעורר השחר.

הגה:

ועל כל פנים לא יאחר זמן התפילה שהציבור מתפללים. "שויתני ה' לנגדי תמיד" (תהלים טז.ח). הוא כלל גדול בתורה ובמעלות הצדיקים אשר הולכים לפני האלהים. כי אין ישיבת האדם ותנועותיו ועסקיו, והוא לבדו בביתו, כישיבתו ותנועותיו ועסקיו והוא לפני מלך גדול. ולא דיבורו והרחבת פיו כרצונו, והוא עם אנשי ביתו וקרוביו, כדיבורו במושב המלך. כל שכן כשישיש האדם אל ליבו שהמלך הגדול הקדוש ברוך הוא, אשר מלוא כל הארץ כבודו, עומד עליו ורואה במעשיו, כמו שנאמר: "אם יסתור איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה'?" (ירמיה כג. כד). מיד יגיע אליו היראה וההכנעה מפחד השם יתברך ובושתו ממנו תמיד. ולא יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת השם יתברך. גם בהצנע לכת ובשכבו על משכבו ידע לפני מי הוא שוכב. ומיד שיעור משנתו יקום בזריזות לעבודת בוראו יתעלה ויתרומם.

ב. המשכים להתחנן לפני בוראו - יכוין לשעות שמשנתו המשמרות, שהן: בשליש הלילה, ולסוף שני שלישי הלילה, ולסוף הלילה, שהתפילה שיתפלל באותם השעות על החורבן ועל הגלות רצויה.

ג. ראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג על חורבן בית המקדש.

ד. טוב מעט תחנונים בכוונה, מהרבות בלא כוונה.

ה. טוב לומר פרשת העקידה ופרשת המן ועשרת הדיברות ופרשת עולה ומנחה ושלמים חטאת ואשם.

הגה:

ודוקא ביחיד מותר לומר עשרת הדיברות בכל יום, אבל אסור לאומרם בציבור.

באורים

ב. ד. יכוין - יכוון. כוונה-ראה להלן סימנים: ה', צ"ח, רל"א.

ה.הגה: קריאת שמע בשחרית של הכהנים בבית המקדש כללה גם את עשרת הדיברות. (מסכת תמיד פרק ה. משנה א.). "בדין היה שיהיו קורין עשרת הדברות בכל יום (גם מחוץ למקדש) ומפני מה אין קורין אותן? מפני טענות המינין, שלא יהו אומרים אלו לברך ניתנו לו למשה בסיני" (מסכת ברכות ירושלמי א. ה.). "שלא יאמרו לעמי הארץ: אין שאר תורה אמת. ותדעו שאין קורין אלא מה שאמר הקדוש ברוך הוא ושמעו מפיו בסיני" (מסכת ברכות יב. א. רש"י בקמט "מפני חרעומת המינין").

א.הלכות הנהגת אדם בבוקר

ז. פרשיות הקרבנות לא יאמר אלא ביום. (עיין לקמן סימן מ"ז סעיף י"ג).

ז. כשיסיים פרשת העולה יאמר: "יהי רצון מלפניך שיהא זה חשוב ומקובל כאילו הקרבתי עולה". וכך יאמר אחר פרשת המנחה והשלמים, מפני שהם באים בנדבה.

ח. יאמר עם הקרבנות פסוק "ושחט אתו על ירך המזבח צפנה לפני ה'". (ויקרא א. יא.)

ט. יש נוהגין לומר פרשת כפור, ואחר כך פרשת תרומת הדשן, ואחר כך פרשת התמיד, ואחר כך פרשת מזבח מקטר קטורת, ופרשת סמני הקטורת ועשייתו.

הגות חכמי ההלכה לדורותיהם

"אין ישיבת האדם ותנועותיו ותשמיעיו כשהוא לבדו בביתו כי ישיבתו ותנועותיו ותשמיעיו כשהוא לפני מלך גדול... ולפיכך מי שהעדיף את השלימות האנושית ושיהיה איש האלהים באמת, יתעורר וידע כי המלך הגדול האופף אותו והנצמד לו תמיד, גדול מכל אחד מבני אדם... והוא השכל השופע עליו, שהוא המגע בינינו ובינו יתעלה..." (רמב"ם, מורה נבוכים, חלק ג' פרק נ"ב).

"קודם שהאדם יסדר תפילתו בבית הכנסת - מפרשת העקידה ואילך - צריך לקבל עליו מצות "ואהבת לדעיך כמוך". וכגון לאהוב כל אחד מבני ישראל כנפשו, כי על ידי זה תעלה תפילתו כלולה מכל תפילות ישראל ותוכל לעלות למעלה ולעשות פרי." "שויתי ה' לנגדי תמיד" - יצייר שם הוי"ה תמיד נגד עיניו, שזה תועלת גדולה ליראת ה'. וגם לזכך את הנפש" (כף החיים' על הסימן).

"לעבודת בוראו - כי לכך נברא האדם, כמו שאמר הכתוב: "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו" (ישעיה מו. ז.). ואף אם ישאנו יצרו: בחורף - לומר: איך תעמוד בבוקר כי הקור גדול? בקיץ - לומר: איך תעמוד ממטחך ועדיין לא שבעת משנתך? יתגבר עליו ואל ישמע לו. ויחשוב בנפשו ... כמה היה זהיר וזרז לעמוד בהשכמה להכין עצמו לעבודתו? כל שכן וקל וחומר ... לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא! (משנה ברורה' על הסימן)

רצף חכמי ההלכה לדורותיהם

רש"י - רבי שלמה יצחקי. על דרך הדרש: רבן של ישראל (חי בצרפת 1040 - 1105). גדול הפרשנים בכל הדורות של: התורה, רוב רובו של נ"ך ורובו של התלמוד הבבלי. הוא טבע את המושג ההלכתי 'שלחן ערוך'. (בפרושו על שמות כא.א.). פסיקתו ההלכתית נכללת בספרי הלכות שנערכו על ידי תלמידיו ותלמידי תלמידיו, והם: 'איסור והיתר', 'האורה', 'הסדרים', 'הפרדס', 'מחזור ויטרי', 'סדור רש"י'. אימי פרעות מסעי הצלב, (גזירות תתנ"ו, תחילתן ב- 1096) בוטאו בפיוטים שכתב.

רמב"ם - רבי משה בן מימון (חי בספרד, מרוקו ומצרים 1138-1204). מגדולי חכמי עם ישראל שבכל הדורות. גדול הפוסקים שעליו משלו: ממשה (רבינו) עד משה (בן מימון) לא קם כמשה. הגאון השני (לאחר רבי יהודה הנשיא, עורך המשנה) והיחידי עד לימינו שסיכם את כל התורה שבעל פה, ההלכה, בספרו 'היד החזקה, משנה תורה'. הפרוש המעמיק, כולל ציון המקורות, על ספר זה - 'כסף משנה' - נכתב על ידי מחבר השלחן ערוך, מרן רבי יוסף קארו. הרמב"ם היה גדול ההוגים היהודיים בימי הביניים, רופא ומדען. ספריו הנוספים: אחד מספרי היסוד במחשבת ישראל - 'מורה הנבוכים', 'ספר המאור' - פרוש על המשנה, 'ספר המצות', אגרות: 'קדוש השם', 'תימן' ו'תחית המתים', 'מלות הגיון', נוסף לחיבורים בנושאים שונים ברפואה ואחרים.

א. הלכות הנהגת אדם בבוקר

נושאי כלים (על המושג ראה נספח א) לשלחן ערוך בדורות האחרונים

רבי יעקב חיים סופר (חי בבגדד ובירושלים 1870-1939) בחבורו העיקרי 'כף החיים', על כל 'אורח חיים' ועל חלק מ'יורה דעה' (הלכות שחיטה, טרפות ודם), צורפו הלכה וקבלה. ספריו הנוספים: 'קול יעקב', 'יגל יעקב', 'חוקי חיים', 'חיים עד העולם', 'באר מים חיים'.

רבי ישראל מאיר הכהן מראדין (שם ישוב בליטא) (חי 1838-1933). ידוע בכינוי 'חפץ חיים' כשם ספרו העוסק בהלכות לשון הרע. חבורו העיקרי 'משנה ברורה' על חלק 'אורח חיים'. נקט בשיטת רבי אליהו הגאון מוילנא (הגר"א). ספריו הנוספים: 'שמירת הלשון', 'אהבת חסד', 'מחנה ישראל'.

א. הלכות הנהגת אדם בבוקר מקורות

תנ"ך

סעיף	דבר ה' בפסוק	ספר	פרק	פסוק	פרשנות
א	הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא	במדבר	כג	כד	1
	שויתי ה' לנגדי תמיד. כי מימיני בל אמוט	תהילים	טז	ח	2
	עורה כבודי עורה הנבל וכינור אעירה שחר	תהילים	נז	ט	3
	אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה'?	ירמיה	כג	כד	4
	הלוא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה'!	ירמיה	כג	כד	4
ג	חדשים לבקרים רבה אמונתך	איכה	ג	כג	5
	זנח אדני מזבחו נאר מקדשו	איכה	ב	ז	6
	והיה בעת ההיא אחפש את ירושלם בנרות	צפניה	א	יב	7
	אם אשכח ירושלם תשכח ימיני !	תהילים	קלז	ה	8

א. הלכות הנהגת אדם בבוקר מקורות

פרשנות על התנ"ך

1. "כשהן עומדין משינתם שחרית הן מתגברים כלביא וכארי לחטוף את המצות- ללבוש ציצית, לקרוא את שמע ולהניח תפילין". (רש"י על הפסוק)
2. "בכל מעשי שמתי מוראו לנגד עיני, ולמה? כי מימיני הוא תמיד לעזרני לבל אמוט" (רש"י על הפסוק)
- "שתהיו תמיד מעריכים בדעתכם כי אתם עומדים לפני ה'" (אור החיים' על ויקרא ט.ו.)
3. דוד(המלך) אמר: עורה כבודי מפני כבוד בוראי. כבודי לא חשוב כלום מלפני כבוד בוראי. אני הייתי מעורר השחר, לא השחר היה מעורר אותי. כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו. מיד היה עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר (מסכת ברכות: בבלי ג.ב. ירושלמי א.א.) .
4. "השגחתו בכל מקום, בשמים ובארץ". (רד"ק על הפסוק)
5. "חדשים" - "מתחדשים הם חסדיך מיום אל יום. 'רבה אמונתך' - גדולה היא הבטחתך, ודבר גדול הוא להאמין בך שתקיים ותשמור מה שהבטחתך לנו". (רש"י על הפסוק)
6. 'נאר' - ביטל (רש"י) השחית (רד"ק). "נארתה ברית עבדך חללת לארץ נזרו" (תהילים פט. מ.)
7. "כמו שמחפש אדם הדבר בנר... כן אחפש את ירושלם לבער כל הפושעים שבה". (רד"ק על הפסוק)
8. אמר הקדוש ברוך הוא: לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה. ומי איכא (האם יש?) ירושלים למעלה? - אין (כן) דכתיב (שכתוב): "ירושלם הבנויה כעיר שחברה לה יחדו" (תהילים קכב. ג.) (מסכת תענית ה.א.) .
- "הר שיצאה ממנו הוראה לישראל - יש מפרשים: דזה ירושלם שנקרא על שם אברהם שקראוהו: "בהר ה' יראה" (בראשית כב. יד.). והעיר היה נקרא כבר 'שלם' כדכתיב (ככתוב): "ומלכי צדק מלך שלם" (בראשית יד. יח.) . ונקרא ירושלם על שם 'יראה' ועל שם 'שלם'. לכך אין אנו נותנין יו"ד בירושלם בין למ"ד למ"ם על שם שלם". (מסכת תענית טז.א. תוספות בקטע "הר")

פרשיות הקרבנות

ושחט אתו על ירך המזבח צפנה לפני ה' (ויקרא א.יא.)

הפרשה	ספר	פרק	פסוקים
עקידה	בראשית	כב	א - יט
עשרת הדברות	שמות דברים	כ ה	א - יד ו - יח
עולה, מנחה, שלמים, חטאת ואשם	ויקרא	א - ד ז	כל הפרקים א - י
כור	שמות	ל	יז - כא
תרומת הדשן	ויקרא	ו	א - ו
תמיד	במדבר	כח	א - ח
מקטר קטורת	שמות	ל	לד - לח

א. הלכות הנהגת אדם בבוקר מקורות

תלמוד - בבלי וירושלמי

- א. ברכות: בבלי ח.א. כח.ב. ירושלמי א. א. סוכה מט.ב. חגיגה טז.א. תוספות בקטע "ויעשה"
קדושין לא. א. תוספות בקטע "ויעשה" נדרים כ.א. בבא קמא עט.ב. אבות ב.א. ה.כ. כלה
רבתי תחילת פרקים א.ב.
ב. ברכות ג. א.
ג. בבא בתרא ס.ב. תענית ל.ב.
ד. ברכות ה.ב. יז.א. שבועות טו.א. מנחות קי. א.
ה. ברכות: בבלי יא. ב. יב.א. ירושלמי א. ה. מגילה לא. ב. תמיד לב.ב. (משנה)
ז. כריתות כה. א. ועיין במסופר שם על בבא בן בטא.
ט. יומא: בבלי יד. ב. לא.ב. (משנה) לג.א. ירושלמי ב.ב. (משנה) ג.ה. (משנה)
תמיד פרקים א - ו (משניות)

רמב"ם - הלכות

- א. יסודי התורה ב. א. - ב. תפילה ח.א. יטז.
ג. תענית ה. יב. - יז.
ה. תמידין ומוספין ו.ד.

ב.דין לבישת בגדים

(ובו ו' סעיפים)

א.לא ילבש מיושב, אלא יקח חלוקו ויכניס בו ראשו וזרועותיו, בעודנו שוכב, ונמצא כשיקום שהוא מכוסה.

ב.אל יאמר:הנני בחדרי חדרים, מי רואני? כי הקדוש ברוך הוא מלוא כל הארץ כבודו.

ג.ידקדק בחלוקו ללובשו כדרכו שלא יהפוך הפנימי לחוץ.

ד.ינעול מנעל ימין תחלה ולא יקשרנו, ואחר כך ינעול של שמאל ויקשרנו. ויחזור ויקשור של ימין.

הגה:

ובמנעלים שלנו, שאין להם קשירה, ינעול של ימין תחילה.

ה.כשחולץ מנעליו, חולץ של שמאל תחלה.

ו.אסור לילך בקומה זקופה. ולא ילך ארבע אמות בגילוי הראש. ויבדוק נקביו.

הגה:

ויכסה כל גופו. ולא ילך יחף. וירגיל עצמו לפנות בוקר וערב, שזהו זריזות ונקיזות.

באור

ו. ארבע אמות - מידת יסוד בהלכה 1.9 מטר (אשכנזי - 2.3 מטר).

הרחבה והעמקה

צניעות

שאול המלך

"צניעות שהיתה בך (במלך שאול) ... "ויבא שאול להסך את רגליו" (שמואל א כד.ג.) ... גדר לפנים מן גדר ומערה לפנים ממערה. "להסך" (לעשות צרכיו)... מלמד שסך עצמו (כסה את עצמו, מתוך צניעות) כסוכה". (מסכת ברכות סב.ב.)

רות המואביה

"דבר צניעות ראה בה, עומדות - מעומד, נופלות - מיושב" (מסכת שבת קיג ב.) כך ראה בועז את רות המואביה מלקטת שבלים ('לקט') בשדהו יחד עם העניים: שבלים עומדות ליקטה בעמידה ושיבלים שנפלו על הקרקע ליקטה בישיבה ולא התכופפה לקחתם משום צניעות. (מסכת שבת קיג ב.)

ב.לבישת בגדים

גאווה

"המהלך בקומה זקופה, אפילו ד' אמות, כאילו דוחק רגלי השכינה" (מסכתות: ברכות מו. ב. קידושין לא.א.).

'קומה זקופה' - סמל של: גאווה, גסות הרוח, התרברבות, התנשאות, יוהרה, רהב, שחצנות - תכונות שפלות שגונו בכל מלות הגנאי.

כל אדם שיש בו גסות הרוח:

- כאילו עובד עבודה זרה.

- כאילו כפר בעיקר.

- כאילו בא על כל העריות.

- לסוף מתמעט.

- אין עפרו ננער (לא יקום בתחית המתים).

- שכינה מיללת עליו.

- אמר הקדוש ברוך הוא (עליו): אין אני והוא יכולין לדור בעולם.

- אפילו רוח קמעה עוכרתו (פורענות קלה טורפתו ומאבדתו).

(הכל במסכת סופה ד.ב. - ה.א.).

- עניות. (מסכת שבת לג.א.).

- בתים יורדים לממיון. (מסכת סוכה כט.ב.).

- נופל בגיהנם. (מסכת בבא בתרא עח.ב.).

- נוגעים באים. (מסכת ערכין מז.א.).

ב.לבישת בגדים מקורות

תנ"ך

צניעות

ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבששו.⁽¹⁾ (בראשית ב.כה.)
ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירמם הם ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגרת (בראשית ג.ז.)

ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם. (בראשית ג.כא.)

שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו⁽²⁾ (שמות טו. כה.)

בגוי נבל אכעיסם⁽³⁾ (דברים לב.כב.)

הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע
לכת עם אלהיך⁽²⁾ (מיכה ו.ח.)

גאווה

ויאמר ה': יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים הלוך וטפף
תלכנה וברגליהם תעכסנה. (ישעיה ג.טז.)

וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו.⁽⁴⁾ (ישעיה ו.ג.)

והיה במחשך מעשיהם, ויאמרו מי ראנו ומי יודענו?⁽⁴⁾ (ישעיה כט.טו.)

ה' מלך גאות לבש, לבש ה' עז התאזר אף תכון תבל בל תמוט (תהילים צג.א.)

אל תבואני רגל גאווה ויד רשעים אל תנדני. (תהילים לו.יב.)

ב. לבישת בגדים

פרשנות על התנ"ך

1. "שלא היו יודעים (אדם וחווה) דרך צניעות, להבחין בין טוב לרע". (רש"י)
2. "והצנע לכת באהליהם בענין הנשים והילדים... ותוכחות מוסר שלא יהיו כמחנות השוללים אשר יעשו כל תועבה ולא יתבוששו" (רמב"ן על "ושם נסהו")
3. "אלו אנשי ברבריא ואנשי מרטנאי שמהלכין ערומים בשוק. שאין לך משוקץ ומתועב לפני המקום יותר ממי שמהלך בשוק ערום". (מסכת יבמות סג.ב.)
4. "אסור לילך בקומה זקופה". (מסכת קדושין לא.א.) "הזוקף קומתו נראה כדוחק" (רש"י) כאילו מפנה את השכינה מחלקיק מקום, והרי כבוד ה' ממלא את כל הארץ.

תלמוד - בבלי

- א. ג. שבת קיד.א. רש"י בקטע "המקפיד על חלוקו" קי.ב. רש"י בקטע "לא ראו קורות"
- ב. תענית יא.א. חגיגה טז.א. רש"י בקטע "כאילו דוחק רגלי השכינה" קדושין לא.א.
- ג. שבת קיד.א. רש"י בקטע "המקפיד על חלוקו"
- ד. ה. שבת סא.א. רש"י בקטע "וסיים דשמאליה" תוספות בקטעים "דעבד הכי עבד" "וסיים דשמאליה" דרך ארץ רבה פרק י.
- ו. ברכות טו.ב. מג.ב. סב.א. שבת קכט.א. פסחים קיב.א. קיג.ב. קדושין לא.א. הוריות יג.ב. תמיד כז.ב. רש"י בקטע "תוב וגלי"

רמב"ם

- א.ו. הלכות דעות ה.ו. ה.ח. מורה נבוכים ג.נב.

ג.הנהגת בית הכסא

(ובו י"ז סעיפים)

א.כשיכנס לבית הכסא יאמר:התכבדו מכובדים וכו'.ועכשיו לא נהגו לאומרו.

ב.יהא צנוע בבית הכסא ולא יגלה עצמו עד שישב.

דוגה:

ולא ילכו שני אנשים ביחד.גם לא ידבר שם ויסגור הדלת בעדו משום צניעות.

ג.אם רוצה למשמש בפי הטבעת בצרור, או בקיסם, לפתוח נקביו, ימשמש קודם שישב ולא ימשמש אחר שישב, מפני שקשה לכשפים.

ד.לא יגלה עצמו כי אם מאחריו טפח ומלפניו טפחיים.ואשה -מאחריה טפח ומלפניה ולא כלום.

ה.אם נפנה במקום מגולה, שאין בו מחיצות,יכוין שיהיו פניו לדרום ואחוריו לצפון או איפכא. אבל בין מזרח למערב- אסור.

ו.וכן אסור לישן בין מזרח למערב, אם אשתו עמו. ונכון להזהר, אפילו כשאין אשתו עמו.

ז.המטיל מים מן הצופים ולפנים - ישב ופניו כלפי הקודש (אלא לצפון או לדרום) או יסלק הקודש לצדדין.

ח.כשנפנה בשדה - אם הוא אחורי הגדר יפנה מיד,ובבקעה - יתרחק עד מקום שלא יוכל חבירו לראות פירועו.

באורים

א."הנכנס לבית הכסא אומר:התכבדו מכובדים קדושים משרתי עליון. תנו כבוד לאלהי ישראל. הרפו ממני עד שאכנס ואעשה רצוני ואבא אליכם. אמר אביי: ...לימא (יאמר): שמרוני שמרוני, עזרוני עזרוני, סמכוני סמכוני, המתינו לי המתינו לי עד שאכנס ואצא שכן דרכן של בני אדם".(מסכת ברכות ס.ב.)

ד. טפח: 8 ס"מ (אשכנז 9.6 ס"מ)

ה.נפנה - עושה צרכיו. או איפכא- או להפך.

להטיל מים -משתיין.

ז.מן הצופים ולפנים - "בזמן שהמקדש בנוי אסור לו לאדם להקל את ראשו מן הצופים

(הר הצופים) שהוא חוץ לירושלים ולפנים, והוא שיהיה רואה את המקדש". (רמב"ם - יד החזקה,

ספר עבודה הלכות בית הבחירה ז.ח.)

ח. פרועו - עירומו.

ג.הנהגת בית הכסא

ט.לא ישב במהרה ובחוזק ולא יאנוס לדחוק עצמו יותר מדאי,שלא ינתק שיני הכרכשתא.

י.לא יקנח ביד ימין.

יא.לא יקנח בחרס, משום כשפים, ולא בעשבים יבשים, שהמקנח בדבר שהאור שולט בו שיניו התחתונות נושרות,ולא בצרור שקנח בו חבירו,מפני שמביא את האדם לידי תחתוניות.

הגדה:

ועכשיו - שבתני כסאות שלנו אינן בשדה,נהגו לקנח בחרס.וכן נהגולקנח בדבר שהאור שולט בו ואינו מזיק.ופוק חזי מאי עמא דבר.

יב.יפנה בצניעות, בלילה כמו ביום.

יג.לא ישתין מעומד - מפני ניצוצות הניתזין על רגליו - אם לא שיעמוד במקום גבוה או שישתין לתוך עפר תחוח.

יד.יזהר שלא יאחוז באמה וישתין,אם לא מעטרה ולמטה,מפני שמוציא שכבת זרע לבטלה, אלא אם כן הוא נשוי. ומדת חסידות ליזהר אפילו הנשוי.

טו.אפילו מי שאינו נשוי, מותר לסייע בביצים מלמטה.

טז.לא הותר לנשוי לאחוז באמה אלא להשתין, אבל להתחכך -לא.

יז.המשהא נקביו, עובר ב"לא תשקצו".

באורים

ט. כרכשתא-מעו תחתון (רקטום). שיני-מיתרים ושרירים המחזיקים מעו זה.

יא. תחתוניות - טחורים.(מסכת כתובות י.ב. קיא.א.)

ופוק חזי מאי עמא דבר - צא וראה מה נוהג העם. (מסכת ברכות מה.א.)

יג. ניצוצות - טיפות שתן."ניצוצות ניתזין על רגליו". (מסכת נידה יג.א.)

יד.טו. אמה -אבר הזכרות.

יז. המשהא את נקביו - אינו הולך לשרותים כשצריך.

ג.הנהגת בית הכסא מקורות

תנ"ך

- א.כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך. ⁽¹⁾ (תהילים צא. יא.)
- ב.ד. ויבא שאול להסך את רגליו ⁽²⁾ (שמואל א כד.ג.)
- ז.ומקדשי תיראו אני ה'. ⁽³⁾ (ויקרא יט.ל.)
- יד.וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע והיה אם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה...וירע בעיני ה' אשר עשה וימת גם אתו. ⁽⁴⁾ (בראשית לח: ט.י.)
- יז.ולא תשקצו את נפשתיכם. ⁽⁵⁾ (ויקרא כ. כה.)

פרשנות על התנ"ך

- 1."המלאכים המלויים". (רש"י במסכת ברכות ס.ב.)
- 2.פשוט: לעשות צרכיו.
- דרש:"גדר לפני מן גדר ומערה לפני ממערה."להסך"- ... מלמד שסך עצמו כסוכה" (מתוך צניעות נכנס לתוך מערה וכיסה את עצמו בבגדים). (מסכת ברכות ס.ב.ב.)
- 3."מצות עשה ליראה מן המקדש...ולא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שציוה על יראתו". (רמב"ם, עבודה - הלכות בית הבחירה ז.א.)
- 4."כל המוציא שכבת זרע לבטלה חייב מיתה ... כאילו שופך דמים...כאילו עובד עבודת כוכבים". (מסכת נדה יג. א.)
- 5.המשהה את נקביו (אינו הולך לשרותים כשצריך) עובר על הצו. (מסכת מכות טז.ב.)

ג.הנהגת בית הכסא מקורות

תלמוד - בבלי וירושלמי

- א. ברכות: בבלי ס.ב. רש"י בקטע "התכבדו" ירושלמי ט.ד.
ב. ברכות ח.ב. סב.א.ב דרך ארץ ז. הוריות י.ג.ב. תמיד כו.א. (משנה) כז.ב. רש"י בקטע "חשיך ותקין נפשך"
ג. ברכות סב.א. שבת פא.א. פב.א.
ד. ברכות כג.ב. רש"י בקטעים "לאחריו" "ולפניו"
ה.ו. ברכות: בבלי ה.ב. רש"י בקטע "צפון לדרום" תוספות בקטע "כל הנותן" סא.ב. רש"י בקטע "הנפנה ביהודה" תוספות בקטע "רבי עקיבא" ירושלמי ט.ה.
ז. ברכות: בבלי סא. ב. ירושלמי ט.ה.
ח.י.ב. ברכות סב.א.
ט. שבת פב.א.
יא. ברכות נה.א. שבת פא.ב. פב.א. חולין קה.ב.
יג. ברכות כג.ב. מא. נידה יג.א. תוספות בקטע "ויעמוד במקום גבוה"
יד. ברכות מ.א. יומא רש"י ותוספות בקטעים "מצוה לשפשף" נידה יג.א. טז.ב.
טו.טז. נידה יג.א.
יז. מכות טז.א.

רמב"ם - הלכות

- א. תפילה ז. ה.
ב.ח.י.ב.דעות ה.ו.
ה.ו. עבודה - בית הבחירה ז.ט.
ז. עבודה - בית הבחירה ז:ח.
יג. תפילין ד.יח.
יד. קדושה - איסורי ביאה כא.יח.
טו.טז. קדושה - איסורי ביאה כא.כג.
יז. מדע- דעות ד.א. קדושה - מאכלות אסורות יז.לא.

ד. דיני נטילת ידים

(ובו כ"ג סעיפים)

א. ירחץ ידיו ויברך "על נטילת ידים".

הגדה:

ויש אומרים גם "אשר יצר", ואפילו לא עשה צרכיו. וכן נהגו.

מים הפסולים לנטילת ידים לסעודה (לקמן סימן ק"ס) כשרים לנטילת ידים לתפלה. מיהו יש מי שאומר דלא מברך עליהו.

ב. ידקדק לערות עליהן מים שלושה פעמים. להעביר רוח רעה ששורה עליהן.

ג. לא יגע בידו קודם נטילה: לפה ולא לחוטם ולא לאזנים ולא לעינים.

ד. אפילו מי שנטל ידיו לא ימשמש בפי הטבעת תמיד, מפני שמביאתו לידי תחתונות. לא יגע במקום הקזה, שמשמוש היד מזיק לחבורה.

ה. לא יגע בגיגית שכר, שמשמוש היד מפסיד השכר.

ו. אין צריך רביעית לנטילת ידים לתפלה.

ז. טוב להקפיד בנטילת ידים שחרית בכל הדברים המעכבים בנטילת ידים לסעודה.

הגדה:

מיהו אינו מעכב, לא כלי ולא כח גברא ושאר הדברים הפוסלים בנטילת הסעודה.

ח. נטילת ידים שחרית, אין נוטלים על גבי קרקע, אלא לתוך כלי.

ט. מים של נטילת ידים שחרית, אסור ליהנות מהם. ולא ישפכם בבית ולא במקום שעוברים שם בני אדם.

י. נוטל כלי של מים ביד ימינו ונותנו ליד שמאלו, כדי שיריק מים על ימינו תחילה.

יא. לא יטול ממי שלא נטל ידיו שחרית.

באורים

א. "בבוקר נעשה כבריה חדשה וצריכים אנו להודות לו ... לפיכך צריכין אנו להתקדש בקדושתו וליטול ידיו מן הכלי ככהן שמקדש ידיו מן הכיור קודם עבודתו". (מגן אברהם בשם הרשב"א).

עלייהו - עליהם.

ג. חוטם - אף.

ד. דיני נטילת ידיים

יב. אם שכשך ידיו בתוך כלי של מים, עלתה לו נטילה לקריאת שמע ולתפלה, אבל לא לרוח רעה שעליהן. אם שכשך ידיו בשלש מימות מחולפים, יש להסתפק אם עלתה לו להעביר רוח רעה שעליהן.

יג. אם היה נעור כל הלילה - יש להסתפק אם צריך ליטול ידיו שחרית להתפלל ולהעביר רוח רעה מידיו.

הגה:
ויטלם בלא ברכה.

יד. השכים קודם עמוד השחר ונטל ידיו - יש להסתפק אם צריך ליטול ידיו פעם אחרת, כשיאור היום, להעביר רוח רעה השורה על הידים.

הגה:
ויטלם בלא ברכה.

טו. ישן ביום - יש להסתפק אם צריך לערות מים עליהם שלושה פעמים.

הגה:
ויטלם בלא ברכה.

טז. דוד היה נזהר שלא לישן שיתין נשמין כדי שלא יטעום טעם מיתה. הגה:

הגה:
ובגמרא - פרק הישן - משמע דדוקא ביום הזה נזהר.

יז. יש נוהגין לרחוץ פיהם שחרית, מפני הרירים שבתוך הפה.

באורים

יב. שכשך - נענוע, נעור, מלמול. "וישכשך רגליו במים" (מסכת תענית כב.ב.) "משכשכין במים ומותרין" (מסכת עבודה זרה לג.ב.)

יג. "דסתם ידים עסקניות הן ובודאי נגיע במקום מטונף" (משנה ברורה')

טז. שיתין נשמין - ששים נשימות. נקרא 'שיתין הסוס'. "רבו בו הדעות בשעור זה. יש אומרים שלוש שעות... ויש אומרים יותר מחצי שעה... ויש אומרים... מעט יותר משלוש דקות" ('באור הלכה' מאת מחבר ה'משנה ברורה' ראה לעיל סימן ד. סעיף מז.). אחת האפשרויות - כמרחק הליכה בין שני ישובים בבבל (מפומפדיתא לבי כובי) ורש"י קבע שהמרחק היה 6 פרסאות. (עיין מסכת סוכה נו. ב.).

ד. דיני נטילת ידיים

יח. אלו דברים צריכין נטילה במים: הקם מהמיטה, והיוצא מבית הכסא ומבית המרחץ, והנוטל צפרניו, והחולץ מנעליו, והנוגע ברגליו, והחופף ראשו. ויש אומרים: אף ההולך בין המתים, ומי שנגע במת, ומי שמפליא כליו, והמשמש מטתו, והנוגע בכינה, והנוגע בגופו בידו. ומי שעשה אחת מכל אלו ולא נטל - אם תלמיד חכם הוא תלמודו משתכח, ואם אינו תלמיד חכם - יוצא מדעתו.

יט. המקיז דם מהכתפים ולא נטל ידיו - מפחד שבעה ימים. המגלח ולא נטל ידיו - מפחד שלושה ימים. הנוטל צפרניו ולא נטל ידיו - מפחד יום אחד ואינו יודע ממה מפחד.

כ. הרוחץ פניו ולא נגבם יפה - פניו מתבקעות או עולה בהן שחין, ורפואתו לרחוץ הרבה במי סילקא.

כא. צריך ליזהר בתפילה או באכילה שלא ליגע בשוק וירך ובמקומות המכוסים באדם לפי שיש שם מלמולי זיעה. וכן שלא לחכך בראשו. אבל מקומות המגולים בראשו ובפניו, ומקום המגולה שבזרועותיו, אין להקפיד.

ועיין לקמן סימן צ"ב סעיף ז. סימן קס"ד סעיף ב.

כב. אם אין לו מים - יקנח ידיו בצרור או בעפר או בכל מידי דמנקי ויברך 'על נקיות ידיים' ויועיל לתפילה, אבל לא להעביר רוח רעה שעליהן.

כג. לא תיקנו נטילת ידיים אלא לקריאת שמע ולתפילה, אבל ברכות דשחרית יכול לברך קודם נטילה, אלא אם כן הוא ישן על מטתו ערום, שאז אסור להזכיר את השם עד שינקה אותם.

באורים

יח. להסיר רוח רעה השורה על הידים. (משנה ברורה) "ולא נקיון" (מגן דוד' כף החיים).

כ. מי סילקא - מרק תרדים. (רש"י במסכת שבת קלד. א.)

כב. בכל מידי דמנקי - בכל דבר שמנקה.

הרחבה והעמקה

ד. הקזה - במשך דורות רבים האמינו שהקזת דם מועילה לשמירת הבריאות ולריפוי מחלות. נקבעו תקני וזמני הקזה ומקיז הדם כונה 'אומן'. אף נקבעה תפילה: "הנכנס להקיז דם אומר: יהי רצון מלפניך ה' אלהי שיהא עסק זה לי לרפואה ותרפאני, כי אל רופא נאמן אתה ורפואתך אמת, לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות אלא שנהגו". (מסכת ברכות ס. א.) (ראה מסכתות: ברכות מב. ב. מד. ב. כתובות ע. ב. גיטין ע. א. כלה דרך ארץ)

חכם מישראל

'מגן אברהם' - באורו של רבי אברהם סגל אבלי גומבינר (חי בפולין בערך 1637-1682) על חלק אורח חיים.

ד.דיני נטילת ידיים מקורות

תנ"ך

- יא. והזה הטהר על הטמא.⁽¹⁾ (במדבר יט. יט.)
יב. ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם⁽²⁾ (שמות ל. יט.)
יד. רחצו הזכו הסירו רע מעלליכם מנגד עיני חדלו הרע⁽³⁾ (ישעיה א. טז.)
כב. ארחץ בנקיון כפי⁽⁴⁾ (תהילים כו. ג.)

פרשנות על התנ"ך

1. הכהן הטהור מזה מאפר הפרה האדומה על הטמא כדי לטהרו. (לפי יונתן בן עוזיאל)
כך גם לגבי נטילת ידיים. רק מי שכבר נטל ידיו יכול להנטיל לאחר. (לפי 'מגן אברהם')
2. "ממנו - ולא בתוכו". ('בית יוסף' על הסעיף)
על רחצה גופנית זו: "הרחיצה הזו דרך כבוד שלמעלה ... בעבור היות הידים
עסקניות". (רמב"ן על הפסוק)
3. על רחצה רוחנית זו: "רחיצת הלב וזכותו" (רד"ק)
4. "בכל מידי דמנקי" כל דבר שמנקה, לאו דוקא מים. (מסכת ברכות טו. א.)

תלמוד - בבלי וירושלמי

- א. ברכות טו. א. רש"י בקטע "דכתיב 'ארחץ בנקיון'" ס. ב. ידיים א: א. ג. ד. ה.
ב. ג. ד. ה. שבת קח. ב. קט. א. רש"י בקטע "המעלה פוליפוס" מסכת כלה
ז. ברכות טו. א. חולין קו. ב. רש"י בקטע "ומתנה" תוספות בקטע "נוטל" קז. א.
יא. ברכות נא. א.
יב. זבחים כא. א. חולין קז. א. רש"י בקטע "אין נוטלין" תוספות בקטע "דלא"
יג. יד. טו. טז. סוכה כו. ב. רש"י בקטע "עסקניות"
טז. סוכה כו. ב.
יז. ברכות ירושלמי ג. ה.
יח. שבת יד. א. פסחים קיב. א. סוכה מו. א. בבא קמא יז. א.
יט. פסחים קיב. א.
כ. שבת קלג. ב. קלד. א. רש"י בקטע "חספניתא"
כא. שבת יד. א. רש"י בקטע "עסקניות הן"
כב. ברכות טו. א. שבת קט. א.
כג. ברכות טו. א. מג. א. ס. ב. חגיגה יח. ב. תוספות בקטע "הנוטל"

רמב"ם - הלכות

- א. תפילה ד. ב. טהרה - מקואות יא. א.
ב. טהרה - מקואות יא. ב.
ו. ברכות ו. ג. טהרה - מקואות יא. ח.
ז. ברכות ו. ז. טהרה - מקואות יא. ח.
יב. ברכות ו. יד.
כב. כג. קריאת שמע ג. א. תפילה ד: ב. ג.

ה. כוונת הברכות

(ובו סעיף אחד)

א. יכוין בברכות פירוש המלות. כשיזכיר 'השם' יכוין פירוש קריאתו באדנות שהוא אדון הכל. ויכוין בכתיבתו - ביו"ד ה"א - שהיה והוה ויהיה. ובהזכירו 'אלהים' יכוין שהוא תקיף בעל היכולות, בעל הכוחות כולם.

הרחבה והעמקה

על דיון בנושאי סימן זה יאמר: "ארכה מארץ מדה ורחבה מני ים" (איוב י"א ט'). פסיקה הלכתית וצלילה מחשבתית מצויים בכתיבה של חכמי ישראל לדורותיהם (לדוגמא, רמב"ם - מורה נבוכים חלק א' פרקים ס"א - ס"ד). גדלה מ"פיה מן הים ונאמר:

ברכות - ברכה הינה שבח לה' בנוסח קבוע בזיקה לכל תחומי החיים. כל הברכות ממוינות לשלושה סוגים: ברכות הנהנין (כמו: אכילה ושתייה), ברכות המצות וברכות הודאה - מודעות מתמדת להיות הקדוש ברוך הוא אדון עולם (כמו: ברכת הגומל). על מצוה בין אדם למקום (לה') מברכים. על מצוה בין אדם לחברו (כמו: צדקה) אין מברכין. ברכת המזון וברכת התורה חיובם מן התורה - "ואכלת ושבעת וברכת" (דברים ח"י.). כללית - הברכות חוקנו ע"י עזרא הסופר ובית דינו, בתחילת בית שני (לפני כ- 2,500 שנה). (רמב"ם, ספר אהבה, הלכות ברכות פרקים: א. ה., יא. ב. ועיין הערת מרן רבי יוסף קארו בפרושו 'כסף משנה' על יא. ב.).

השם

פסיקת מרן רבי יוסף קארו בנושא כוונה מתיחסת לשניים משבעת שמותיו של הקדוש ברוך הוא - השם המפורש (שם הוי"ה) ואלהים. את השם המפורש אסור לבטא בכתיבתו ונקרא 'אדני', ואילו שם אלהים נקרא בכתיבתו "זה שמי לעלם וזה זכרי" (שמות ג. ט"ו.) - אמר הקדוש ברוך הוא: לא כשאני נכתב אני נקרא, נכתב אני ביו"ד ה"א ונקרא באל"ף דל"ת". (מסכת קידושין עא. א.). שם הוי"ה מסמל מידת הרחמים, אלהים מסמל מידת הדין (עיין רש"י על בראשית א. א.).

יכוין - כונה

מרכיבי כוונה - בחפילה ובקריאת שמע

פירוש המלים.

תחושת עמידה מול השכינה.

הסרת כל מחשבה טורדת.

רכוז המחשבה בדברים המכניעים את הלב.

המנעות ממחשבה של קלות ראש.

מקום מתאים.

שעה מתאימה.

(ראה אורח חיים סימן צח.)

כלל

"אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין אדם את דעתו (לבו) לשמים".

(מסכתות: ברכות ה. ב. מנחות ק"א. ושם ראה מקבילות ירושלמי: מסכת ברכות פרק ה. הלכה ז.).

פסיקה

הכוונה נידונה כבעיית יסוד בקיום מצוות. נחלקו חכמים: "יש אומרים שאין מצוות צריכות כוונה ויש אומרים שצריכות כוונה כדי לצאת (ידי חובה) בעשיית אותה מצוה".

מרן רבי יוסף קארו: "וכן הלכה" (צריך כוונה) (הלכות קריאת שמע, סימן ס' ד.).

כף החיים: "ודוקא במצוות דאורייתא (צריך כוונה), אבל במצוות דרבנן אין צריכות כוונה" (על הסימן).

חפץ חיים: לכתחילה - "ודאי צריך לזוהר לכוון קודם כל מצווה".
בדיעבד - "אף על פי שלא כוון לצאת - יצא (ידי חובה) שהרי משום זה עושה".
(משנה ברורה' על הסימן).

ה. כוונת הברכות

"יכוין - וכן בכל ברכותיו ותפילותיו, שאם לא כן הוי (הינו) האדם כעוף המצפצף, שאין מבין מה שמצפצף ... יכוין לבו לברך לשם בוראו אשר הפליא חסדו עמו ... וצונו על המצוות, ולא יעשה כאדם העושה דבר כמנהג ומוציא דברים מפיו בלא הגיון הלב. ועל דבר זה חרה אף ה' בעמו ושלח לנו ביד ישעיהו ואמר: "יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני ותהי יראתם אתי מצוות אנשים מלמדה (ישעיהו כפ.יג.). אמר הקדוש ברוך הוא ליסעיהו: ישעיהו! ראה מעשה בני כי אינו אלא לפני ומחזיקים בה כאדם שמחזיק ונוהג מנהג אבותיו בידו. באים בביתי ומתפללים לפני תפילות הקבועות כמנהג אבותיהם לא בלב שלם. ומברכין אותו במנהג ולא בכונה. שצריך לכוין כאילו הקדוש ברוך הוא עומד לנגדו ממש, כמו שכתוב: "שויתי ה' לנגדי תמיד" (תהילים מז. ח.). ... מפני שהקדוש ברוך הוא נגלה מצד מעשיו ונסתר מצד אלהותו".
(כף החיים' על אורח חיים סימן ה.)

המנהג -עשיה מכח ההרגל גרידא, מוצג כניגוד לכוונת הלב - סמל הרגש, התחושה, האהבה וההתעלות. יש לברך ולהתפלל "בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ו.ה.).

"יכוין - פרוש המלות - ואל יכוון האדם בשמות ויחודים, רק יתפלל כפשוטו להבין הדברים בכוונת הלב, אם לא מי שהוא בא בסוד ה' ויודע לכוון ביה בליבא ורעותא ודחילו (לב, רצון ופחד), דאי לאו הכי, חס ושלום, מקלקל בזה הרבה".
(משנה ברורה' על אורח חיים סימן צח)

"שתי כוונות יש למצוה: אחת - כונת הלב למצוה עצמה, ושנית - כונה לצאת בה, דהיינו שיכוין לקיים בזה כאשר צוה ה' ...שיכוין בלבו למה שהוא מוציא מפיו ואל ירהר בלבו לדבר אחר, כגון: בקריאת שמע ותפילה וברכת המזון וקידוש וכדומה דזה לכולי עלמא (לכל הדעות) לכתחילה - מצוה שיכוין בלבו, ובדיעבד - אם לא כיון - יצא, לבד מפסוק ראשון של קריאת שמע וברכת אבות של תפילה" (עמידה) ... (משנה ברורה' על סימן ס).

"תועלת המחשבה כמה עצום ונורא הוא... במחשבה שבקדושה יש יתרון ותועלת... שהאדם יכול להוריד כח קדושה על אבר אחד מאבריו שיחשוב לעשות המצוה בו, ואף על פי שעדיין לא עשה המצוה בפועל. וכמו שמועלת המחשבה להוריד כח קדושה על אבר שחושב לעשות בו את המצוה, כן יש בה כח לסלק ממנו כח הטומאה, דהא בהא תליא" (אחד תלוי בשני).

"וצריך שתכוין לפחות בפשוטן של דברים, דכוונתו על פי הזוהר הוא. אף על פי שאין אנחנו יודעים לכוין בסוד המצוות והתפילות, השם יתברך הוא ישלים כוונתנו ויעלה עלינו כאילו כווננו בכל הכוונות הראויות לכוין... מעשינו במצוות ועקימת שפתנו בתפילות תהיה כוונה לעלות למעלה לעשות פעולתה".
(רבי יוסף חיים, המכונה 'בן איש חי' חי בעירק 1834-1909 על פרשת ויגש).

"וחנה היא מדברת על לבה. מכאן למתפלל שצריך שיכוין את לבו" (ברכות לא. א.) - "הדיבור מיוחס לשכל, ובתפילה צריך שלבד עצם הכוונה השכלית שבה, יתעורר הרגש שבלב. ואמנם התעוררות ההרגש גם כן צריכה להיות מכוונת על פי פעולת השכל. על כן אמר, שהיא מדברת בשכלה, שהוא עיקר כח הדיבור, על לבה -להפעיל את רגשותיה שבלב... הכוון הוא מיוחד אל השכל, שאל ידו בא דיוק הכוונה לתכליתה". (רבי אברהם יצחק הכהן קוק חי בליסא ובירושלים 1865 - 1935 "עולת ראייה" על הסיפור באורים לפני תפילת עמידה).

"אם כוונת את ליבך בתפילה-תהא מבושר שנשמעה תפילתך שנאמר: 'תכין לבם תקשיב אזניך'".

(תהלים י. יז. , מסכת ברכות,ירושלמי פרק ה הלכה ה.)

ו. ברכת אשר יצר

ז. דין ברכת 'אשר יצר' ו'אלהי נשמה' ופירושו
(ובו ד' סעיפים)

א. כשיצא מבית הכסא יברך: "אשר יצר את האדם בחכמה", שבריאת האדם היא חכמה נפלאה. ויש מפרשים: על שם שהגוף דומה לנוד מלא רוח, והוא מלא נקבים, כדלקמן בסמוך. ויש מפרשים: "בחכמה" - שהתקין מזונותיו של אדם הראשון ואחר כך בראו. "וברא בו נקבים נקבים, חלולים חלולים"-פירושו: נקבים רבים, כגון פה וחוטם ופי טבעת. וגם ברא בו אברים רבים חלולים, כמו לב וכרס ומעיין. "שאם יסתם אחד מהם"-כלומר, שבנקבים יש נקב אחד שהוא הפה, שכשהוא במעי אמו הוא סתום, וכשיוצא לאויר העולם הוא נפתח. ואם כשיצא לאויר העולם היה נשאר סתום, לא היה אפשר להתקיים "אפילו שעה אחת". והאברים החלולים- אם היה נפתח אחד מהם, לא היה אפשר להתקיים "אפילו שעה אחת". ועוד יש לפרש: שגבול יש לאדם שיכולין נקביו ליסתם ולא ימות, וכיון שעבר אותו הגבול אי אפשר להתקיים אפילו "שעה אחת". וכיון שבכלל הנקבים הם פי הטבעת ופי האמה, ובכלל האברים החלולים -"שאם יפתח אחד מהם אי אפשר להתקיים"- הם כרס ומעיין, שפיר הוי שבח זה מענין עשיית צרכיו. ואפשר עוד, שמאחר שאם יוצא לנקביו ביותר - עד שאם עבר הגבול ימות- בכלל "שאם יפתח אחד מהם" הוא. והוי "שאם יפתח אחד מהם" נמי מענין עשיית צרכיו ממש. "רופא חולי כל בשר" - על שם הנקבים שברא בו להוציא פסולת מאכלו, כי אם יתעפש בבטן ימות, והוצאתו היא רפואה. "ומפליא לעשות"- מפני שהאדם דומה לנוד מלא רוח, ואם יעשה אדם בנוד נקב כחודה של מחט הרוח יוצא. והאדם מלא נקבים והרוח משתמרת בתוכו, הרי זה פלא. ועוד יש לפרש: על שם שבורר טוב המאכל ודוחה הפסולת.

הגה:

ועוד יש לפרש: ש"מפליא לעשות" במה ששומר רוח האדם בקרבו, וקושר דבר רוחני בדבר גשמי. והכל הוא על ידי שזהו "רופא כל בשר", כי אז האדם בקו הבריאות ונשמטו משתמרת בקרבו.

באורים

א. נוד, נאד- שק מעור. משמש כמימיה לנוזלים או כמיכל ליבע. "ותפתח את נאוד החלב ותשקהו". (שופטים ד.יג.). "ובכל יום ויום נוטל נאד של קמח על כתפו ומהלך מעיר לעיר" (מסכת יומא לה. ב.). "נודות העובדי כוכבים גרורין - מותרין" (תוספתא עבודה זרה פרק ה.).

ו. ברכת אשר יצר

ז. יש נוהגין להמתין לברך "על נטילת ידיים" עד בואם לבית הכנסת, ומסדרים אותו עם שאר הברכות. ובני ספרד לא נהגו כן.

הגדה:

ועל כל פנים לא יברך שתי פעמים. ומי שמברכה בביתו לא יברך בבית הכנסת. וכן מי שמברכה בבית הכנסת לא יברך בביתו. ומי שלומד קודם שיכנס לבית הכנסת, או מתפלל קודם, יברכה בביתו ולא יברך בבית הכנסת. ואפילו בכהאי גוונא יש נוהגין לסדרה עם שאר ברכות בבית הכנסת ואין מברכין בביתם.

ג. ברכת "אלהי נשמה" אינה פותחת בברוך מפני שהיא ברכת ההודאה, וברכות ההודאה אין פותחות בברוך, כמו שמצינו בברכת הגשמים.

ד. יש נוהגין שאחר שבירך ברכות השחר וענו אחריו 'אמן', חוזר אחד מהעונים 'אמן' ומברך ועונים אחריו 'אמן'. וכסדר הזה עושים כל אותם שענו 'אמן' תחילה. ואין לערער עליהם ולומר שכבר יצאו ב'אמן' שענו תחילה, מפני שהמברך אינו מכוין להוציא אחרים. ואפילו אם היה המברך מכוין להוציא אחרים, הם מכוונים שלא לצאת בברכתו.

באורים

ב. 'בכאי גוונא' - במקרה כזה.

הרחבה והעמקה

א. הגה: 'קושר דבר רוחני בדבר גשמי' - על הקשר בין גוף ונפש: "נשמה מאימתי ניתנה באדם? משעת פקידה [משעה שהמלאך פוקד הטיפה (זרע האיש) ומביאה לפני המקום מה תהא עליה (מסכת נידה מו. ב.), מיד נורקת בו נשמה וחיות' -- רש"י] או משעת יצירה? [שנקרם כולו בבשר וגידים -- רש"י]

(סנהדרין צא. ב. וראה דוגמאות נוספות שם.)

"וכל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם" (מסכת חגיגה, פרק ב. משנה א.) "מי שלא יחוס ויחמול על שכלו, כי השכל הוא כבוד ה'. ושאינו יודע שיעור זה הדבר שניתן לו נשתלח עם תאוותו ונמשל כבהמות... וכן אמרו זה בהעובר עבירה בסתר."

(רמב"ם בפרושו על המשנה.)

"השכל הזה, אשר שפע עלינו מאתו יתעלה, הוא המגע אשר בינינו לבינו" (רמב"ם, מורה נבוכים, חלק ג. פרק ג.).

ברכת אשר יצר

ז.דין לברך ברכת 'אשר יצר' כל היום אחר הטלת מים
(ובו ד' סעיפים)

א. כל היום כשעושה צרכיו- בין 'קטנים' בין 'גדולים' - מברך 'אשר יצר', ולא - 'על נטילת ידיים', אף אם רוצה ללמוד או להתפלל מיד.

הגדה:

היו ידיו מלוכלכות, ששפשף בדם, אפילו הכי אינו מברך 'על נטילת ידיים'.

ב. הטיל מים ולא שפשף, אף על פי שצריך לברך 'אשר יצר', אין צריך ליטול ידיו אלא משום נקיות או משום 'הכון'.

ג. הטיל מים והסיח דעתו מלהטיל מים, ואחר כך נמלך והטיל מים פעם אחרת, צריך לברך שני פעמים 'אשר יצר'.

ד. אין שיעור להשתין מים, כי אפילו לטיפה אחת חייב לברך. שאם יסתם הנקב מלהוציא הטיפה ההיא היה קשה לו וחייב להודות.

באורים

א. קטנים- להשתין מים. גדולים- הפרשת צואה.

ב. הטיל מים - הפריש שתן.

שפשף- "מצוה לשפשף ניצוצות של מי רגלים (טיפות שתן) הניתזין על רגליו שלא יצא בהן חוק" (מסכת יומא ל.א. רש"י).

הכון - "הכון לקראת אלהיך ישראל" (עמוס ד. יב.). "הכון לצאת לקראתו בתשובה ובמעשים טובים ויטב לך ויהפוך לך הרעות לטובה" (רד"ק).

ו.ז. ברכת אשר יצר

מקורות

תנ"ך - ברכת "אשר יצר", האדם - מעלותיו ומורדותיו

דבר ה' בפסוק	ספר	פרק	פסוק	פרשנות
ויאמר אלהים: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו... ויברא אלהים את האדם בצלמו, בצלם אלהים ברא אתו. זכר ונקבה ברא אתם	בראשית	א	כו - כז	1
וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה. ויפח באפיו נשמת חיים. והי האדם לנפש חיה	בראשית	ב	ז	2
שפך דם האדם - באדם דמו ישפך, כי בצלם אלהים עשה את האדם	בראשית	ט	ו	3
עיני גבהות האדם - שפל ושח רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא	ישעיה	ב	יא	4
מהר צעה להפתח ולא ימות לשחת ולא יחסר לחמו	ישעיה	נא	יד	5
ה'! מה אדם ותדעהו?! ...אדם להבל דמה ימיו כצל עובר	תהילים	קמד	ד	6
נר ה' - נשמת אדם	משלי	כ	כז	7
את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם	קהלת	יב	יג	

פרשנות על התנ"ך

1. "חביב אדם שנברא בצלם" (אבות ג.יח.).

"ואדם הוא לקוח מן האדמה. ואם כן למה נקרא שמו אדם, כי גם החיים האחרים הם מהאדמה? אלא רצה להבדילו בשמו משאר בעלי החיים כמו שהוא מובדל מהם ברוח ובגוף. כי החיים האחרים ידוע כי הם מאדמה -רוחם וגופם- ואין צריך ליחסם לאדמה, אבל אדם, שרוחו מן השמים, קרא אותו אדם להבדילו מחיים העליונים - בעלי גוף ושאינם בעלי גוף- שאין בהם חלק כלל מאדמה. ואין צריך לומר אותם שאינם גופות -שהם כולם רוחניים- אלא אפילו אותם שהם בעלי גוף, אין גופם מאדמה כלל ... וכשברא האל יתברך את האדם - מהעליונים ומהתחתונים- קראו 'אדם', כלומר אף על פי שרוחו מן השמים -- אדם הוא, כי גופו נוצר מן האדמה, כמו שאמר: "עפר מן האדמה" (בראשית ב.ז.), ומושבו באדמה ושם חיותו ותרבותו. ולא יטה לצד העליון אשר בו אלא אחד מני אלף." (רבי דוד קמחי - רד"ק חי 1160-1235 - על בראשית א. כו.). ובכל זאת: "חביב אדם שנברא בצלם" (אבות ג.יח.).

2. "וייצר" - האות יוד נכתבה פעמיים, ללמדנו כי שתי יצירות באדם ולכן הינו דו-משמעי: יצירה מן התחתונים ויצירה מן העליונים. יש בו: תכונות גופניות כבעל חי והבנה כמלאכי השרת, יצר טוב ויצר רע, מהות המעוגנת בעולם הזה ומהות המעוגנת לעולם הבא. (מדרש רבא פרשה יד)

"נפש חיה" - דעה, דבור, ראיה ושמיעה. (לפי רש"י ותרגומי אונקלוס ויונתן בן עוזיאל).

ו.ז.ברכת אשר יצר מקורות

פרשנות על התנ"ך

3. "כי הוא (האדם) נבדל מכל הנבראים השפלים, עד שהאל בראו בצלמו-בשכל שנתן בו. לפיכך יש לנבראים שיראו ממנו. וגם איש את אחיו, שלא ישחית גופו וצלמו. כי אם יהרגהו,הנה השחית מעשה האל- הנכבד שבשפלים- והוא (ה') עשה אותו בצלמו,והוא (הרוצח) השחיתו.הנה עשה כנגד האל לבטל מעשיו. ואף בפחותים מן האדם לא היה רשות לאדם להשחית עד שציוה האל לנוח (לשפוך דמו של רוצח). וכן ציוה האל לשפוך דם האדם לחטאו, כמו שציוה בתורת משה רבינו-בראויים לעונש מיתה לפי חטאם, כל חוטא כראוי לו- לפי שהוא השחית צלמו תחילה בעברו מצות האל " (רד"ק על הפסוק).

4. אזהרה לאדם שלא להתגאות בגדולת היות צלם אלהים בקרבו. שיהיו פיו ולבו שווים,תוכו כברו. לא -"גסות הרוח" (רש"י) ולא-"מרוב גאותו מראה את עצמו עניו ושפל רוח...שמשפיל את עצמו בכדי להתגאות" (הגאון רבי אליהו מוילנה - הגר"א חי 1720-1797 על ישעיה ב. יב.).

5. "צעה" - מריק או הולך כפוף. לשון נקיה לעשית צרכים. האדם ממהר כדי לרוקן את הרעי (צואה) מגופו. (לפי רש"י).

6. 'הבל' - אד היוצא מן הפה או מתבשיל וחולף מהרה.

7.הנשמה שבאדם נמשלה לנר ה' והינה כביכול המכשיר המגלה לה' את כל מחשבות ומעשה האדם ומעידה עליו ביום הדין (לפי רש"י, רבי יונה ומצודות דוד').

ו.ברכת אשר יצר מקורות

תלמוד - בבלי וירושלמי

א. ברכות ס.ב. רש"י בקטעים: "שאם יפתח" "או אם יסתם" "רופא כל בשר" "ומפליא לעשות".
תוספות בקטעים: "אשר יצר" "מפליא לעשות"

ג. ברכות יד. א. תוספות בקטע "ימים" מו.א. תוספות בקטע "כל הברכות" פסחים קד.ב. תוספות בקטע "כל הברכות".

ד. ברכות ירושלמי ג.ג. ראש השנה כט.א.

רמב"ם- הלכות

א. תפילה ז.ה.

ג. ברכות ז.ג.

ו.ברכת אשר יצר מקורות

תלמוד בבלי

א.ברכות ס.ב.

ב. יומא כט.ב. ל.א. רש"י ותוספות בקטעים "מצוה לשפשף".

רמב"ם

א. הלכות תפילה ז.ה.